

ԴՐՈՇՆԻԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Փետրվար, 1892 թ.

«Դրոշակի» 1 եւ 2 համարներում բերված էին թէ Դաշնակցութեան յեղափոխական գործնէութիւնը առաջնորդող գլխաւոր սկզբունքները եւ թէ նորա ընթացիկ կուլի ընդհանուր նախադիժը:

Այժմ կարելոք ենք համարում համառօտապէս հիմնաւորել ընդհանուր ձեւով բերուած սկզբունքները եւ առաջ բերել մեր այն պահանջները, որ ձեռք պիտի բերվին ապստամբական ճանապարհով:

Պատմութիւնը մեզ ուսուցանում է, թէ ամէն մի հասարակական դրութիւն, հետեւանք լինելով նախընթաց պայմանների միեւնոյն ժամանակ պատճառ է այն ապագայի, որը երեւան է գալու վաղը:

Ինչպէս ներկայիս մէջ կարող ենք գտնել անցեալի բոլոր գլխաւոր եւ ապրելու արժանի կողմերը. նոյնպէս կարող ենք ասել, որ ապագայ կազմակերպութեան բոլոր տարրերը կարող են զարգանալ միայն ներկայից: Հետեւաբար այս կամ այն հասարակական հաստատութիւնները իրազանցանելու համար բաւական չէ ունենալ կամք. նոյն իսկ կարողութիւն ձեւելու հասարակական կազմակերպութիւնը այս կամ այն մոդելից (քնական թէ իդէալական). դորա համար անհրաժեշտ է, իբրեւ հիմք, վերցնել ժամանակին ու տեղին յատուկ այն պայմանները, որոնք համապատասխանելով հասարակական բարօրութեան պահանջներին, նաեւ ընդհանուր կերպով որոշում են մօտիկ ապագան:

Տնտեսական (ինչպէս եւ հասարակական ու պատմական) խնդիրներ շօշափելիս, ասում էինք մենք Դրոշակի առաջին համարում, պէտք է ղեկավարվել երկրի կուլտուրայով եւ նրա ազգային ու պատմական առանձնախտկութիւններով:

Սա որոշ օրէնք է, որը՝ սկսած Կօնստից մի շարք փայլուն ուսումնականների շնորհիւ ընդհանրացաւ բոլոր գիտութիւնների վերաբերմամբ եւ որը յայտնի է էվոլյուցիական օրէնքի անուան տակ: Էվոլյուցիական տեսակէտը զարգանալով-զարգանալով՝ բռնեց նաեւ

փառաւոր տեղ ժամանակակից քաղաքական կուսակցութիւնների ծրագրերում: Դեռ մեր օրերում ամբողջ Գերմանիայի ռամկավարական կուսակցութիւնը իր ամենասիրելի եւ ամենաեռանդուն գործիչ Բէքելի բերանով բաղմատեսակ պէղանտների հասցէին ասեց հետեւեալ խօսքերը. «Մինչդեռ ամբողջ Եւրոպայում մենք չենք կարող ասել, ինչ քաղաքական փոփոխութիւններ կը լինին վաղը, մեզանից պահանջում են մանրամասնօրէն նկարագրել այն ապագայ կազմակերպութիւնը՝ որի միայն կերպարանքը կարող ենք նշմարել այժմ». նոյն միտքը յայտնեց եւ Բրիւսելում համազգային ռամկասօցիալիստական ժողովը:

Ինչպէս յայտնի է, միակ իրական եւ գլխաւոր պահանջը, որը ընդունուած է այդ ժողովում՝ դա Տ-ժամեայ աշխատանքի խնդիրն է: Լինելով գործի եւ ոչ թղթի մարդ, Բէքելը անկարող է հետեւել 30-ական եւ 60-ական թուականների յեղափոխականներին եւ պահանջել այն, ինչ որ միայն իր կուսակցութեան կամքի մէջն է: Կօնդրեսը՝ բաղկացած լինելով զօրդացած մարդկանցից՝ իր կուսակցութեան ապրելու եւ զարգանալու համար դիմում է այնպիսի պահանջների, որոնց դրօշակի տակը կարող է միանալ եւրոպական ամբողջ բանւոր դասակարգը եւ որոնք իրագործելի են հէնց այժմ:

Ահա այն պատճառները որոնք վաղեայ կազմակերպութեան տեսակետից ստիպում են մեզ մեր ոյժերը կենտրոնացնել ներկայ հանգամանքների վրայ: Ինչպէս հեռաւոր անցեալին, նոյնպէս եւ իդէալական ապագային, մենք տալիս ենք երկրորդական նշանակութիւն:

Ամէն մի օր Հայաստանի այս կամ այն անկիւնում կատարվում են սպանութիւններ, բռնի կրօնափոխութիւններ եւ ուրիշ հազար ու մի տեսակ բարբարոսութիւններ: Ի հարկէ, այս բոլորի մէջ կառավարութիւնը ունեցել է մեծ դեր, սակայն անկարելի է անուշադիր լինել եւ դեպի միւս պատճառները:

Քիւրդ ազգաբնակութեան մեծ մասը, բաժանուած լինելով ցեղերի՝ դեռ եւս պարագում է խաշնարածութեամբ, վարում է կիսաթափառական կեանք: Նրա ձեռնարկները, բարոյական սկզբունքները բոլորովին տարբերվում են այն վարք ու բարքից, որոնք առաջ են գալիս եւ զարգանում, երբ մարդս սկսում է պարագել հողագործութեամբ, որոշ տեղում մշտական բնակութիւն է հաստատում, ենթարկվում է հասարակական կեանքի պահանջներին: Բայց եթէ քիւրդը, իբրեւ բարոյականութեան հիմք, ընդունում է ցեղի շահերը, վրէժխնդրութիւնն եւ քաջութիւնը. եթէ նա չի հասկանում անձի սրբութիւնը, արհամարանքով է վերաբերվում դէպի հողագործական ծանր աշխատանքը, դէպի այն բոլորը, ինչ բղխում է աշխատանքի, քրտինքի դաղափարից, — խաղաղ մշակ հայն իր կացութեան վէճն ու տաճարը կառուցանում է աշխատանքի վրայ, դեկավարվում է ազգային շահերով եւ ընդունում է այն բոլոր կապերի ու պարտականութիւնների անհրաժեշտութիւնը, որոնք հետեւանք են աւելի բարդ հասարակական պայմանների:

Այդպիսով սկսվում է մրցումն, պատերազմ երկու տարբեր շրջանների պատկանող ժողովուրդների մէջ: Կասկած չը կայ, որ ապագայում ցեղական սկզբունքը պիտի ոչնչանայ: Ինչպէս որսորդութեան շրջանից մարդս դիմեց խաշնարածութեան՝ նոյնպէս անհրաժեշտ է ներկայումս, որ քիւրդը դառնայ հաստատաբնակ, դիմէ հողագործութեանը: Մինչեւ այս պատմական բարեշրջութիւնը չը կատարվի, խաղաղութիւնը չի հաստատվել, չի էլ կարող հաստատվել Հայաստանում: Սպաննութիւնները եւ աւազակութիւնները թէեւ կը մեղմանան, բայց կը պահեն իրենց քրոնիկական բնաւորութիւնը: Հասկանալի է դառնում, որ քաղաքակրթութեան շահերը պահանջում էին ոյժ տալ հողագործի ձգտումներին, ապահովել նրա կեանքը, կայքը, աշխատանքը եւ խստիւ հետեւիլ օրինազանցներին: Այդպէս վարվելով կառավարութիւնը կատարած կը լինէր իր պարտքը եւ աշխրհիկների քայքայման հետ միասին կ'ապահովէր լրուաւորութեան տարածումը: Այո, «մեր կռիւը տաճիկ կառավարութեան դէմ ոչ միայն ազգային կռուի է, այլ եւ եւրոպական քաղաքակրթութեան ու մարդկային իրաւունքների դատ» (Դրօշակ No. 1):

Անցնենք մեր կեանքի միւս գլխաւոր պայմաններին: Հայաստանը նուաճող մահմեդական սուլթանները ու զօրապետները չը հաստատեցին տիրած երկրում ժողովրդի համար փոքր 'ի շատէ ապահով դրութիւն, չ' ստեղծեցին այն ամէնատարրական պայմանները,

որոնք անհրաժեշտ են ժողովրդի բազմանալու, զարգանալու համար: Նուաճած ազգերի ստրկութիւնը պահպանելու համար ամբողջ ուղղափառ տարրը ստացաւ մի զինուորական իշխող դասակարգի տիպար: Դարերի ընթացքում ուղղափառ տաճիկը արհամարանքով էր վերաբերում դէպի դեպվուր հայը, պատիւ ու պարծանք էր համարում ճնշել, կողոպտել, անպատուել դեպվուրին: Միաժամանակ մահմեդական պաշտօնեան ոչ միայն անտարբեր է եղել դէպի քրիստոնեաների շահը, այլ եւ անիրաւաբար միշտ մեղադրել, զրպարտել, բանտարկել, ամէն կերպ ճնշել-վնասել է հային: Այդպիսով չը նայելով, որ հաւասարութիւնը յայտարարված էր կեանքի ամենադիւստր սկզբունքներից մէկը, տաճիկ մոլեռանդութիւնը զրկեց հային եւ այս նահապետական առաւելութիւնից:

Իրաւունք չ'ունենալով դէնք եւս կրելու, որ հարկաւոր դէպքում կարողանար դռնէ ինքը իրեն պաշտպանել, հայը աւամայ պիտի ընկնէր այս կամ այն քրդի կամ բէդի հովանաւորութեան տակ, պիտի դնէր իր ապահովութիւնը այս կամ այն վարձատրութեամբ: Այդ կապը թէեւ ստիպողական չ'էր կառավարութեան կողմից, բայց լինելով անհրաժեշտ հետեւանք ժամանակակից պայմանների՝ օժպեցաւ զանազան սովորութիւններով եւ ստացաւ յայտնի դոյն՝ որը իր բացասական կողմերով նմանում է ինչպէս եւրոպական միջնադարեան սիստեմային՝ նոյնպէս եւ հայ նախարարականին, որը իրենք տաճիկները Հայաստանը նուաճելիս, հայ ժողովրդի աջակցութեամբ, ջնջեցին յանուն հաւասարութեան: Այդպիսով այն ճնշման վերայ, որը հետեւանք էր թափառական — խաշնարած կեանքի, աւելցաւ մի ուրիշը. ազգաբնակութեան մի մասի իշխումը միւսի վրայ: Այդ անիրաւութիւնն էլ ոչնչացնելու համար պէտք էր կառավարութիւն, որը սակայն չը կար:

Չը կար, ասում ենք, որովհետեւ Պօլսոյ ամիրանների հիմնած կազմակերպութիւնը ստեղծված էր միայն դրացի ազգերի հետ մրցելու, քրիստոնեաների ստրկութիւնը պահպանելու ու հարուստ դասակարգի շահերին ծառայելու համար: Հարկաւ այդ կառավարչական մեքենան չը թեթեւացրեց ժողովրդի որեւէ ցաւը, դարման չ'արեց նրա վէրքերին: Ոչ սուլթան Մէջլիքի թանգիմաթը, ոչ էլ սահմանադրութիւնը չը շեղեցին ժողովրդի կեանքը ճնշման ճանապարհից: Աշխատող տարրը, ենթարկելով զանազան սահմանափակումների, մտցնելով նորա կեանքի մէջ աւելի «կարգ ու կանոն» եւ միաժամանակ կառավարութեան

ղեկը, շնորհիւ ցենդի, յանձնելով հարուստ դասակարգին՝ այս «կարգադրութիւնները» աւելի նպաստեցին նախկին չորբաճիկների սերնդին հարստահարել աշխատող ամբողջը: Նախկին եւ նոր դրութեան մէջ պանդանութիւնը նրանում էր, որ հարստահարութիւնը ստացաւ աւելի կանոնաւոր ձեւ: Այսպէս, կառավարութեան եկամուտը ապահովեցնելու համար էֆէնդիները եւ պաշտօնեաները ստեղծել են մի այնպիսի սխաւեմ, որով հարկերի ծանրութիւնը ընկնում է պիւլապու եւ աղքատ արհեստաւորի վրայ: Թող մէկը միւսից հարուստ լինի տասը, հազար անգամ. փոյթ չէ. դոքա պիտի վճարեն համարեա թէ հաւասար. վաշխառուական դրամապլուրը եւ այն բոլոր ձեռնարկութիւնները, որոնք իրենց տէրերին մեծ դուժարներ են տալիս, վրձարում են համեմատաբար չնչին բան: Հարկերի մեծ մասը, լինելով կողմնակի, կենսական մթերքների վրայ, ընկնում է հաւասար ծանրութեամբ աղքատ մշակի ու հարուստ բէգի վրայ: Յիշենք արդեօք դիւուրական տուրքի մասին, որը վերջին ժամանակներս հասել է ամեն մի քրիստոնեայ տղամարդից՝ 38 դահեկանի: Ասենք արդեօք քրդերի, Պոլսոյ բնակիչների, մոլլաների, ջահանաների մասին, որոնք թեթեւցրած լինելով հարկերից, այդպիսով իրենց բեռը ձգում են էլի աշխատաւոր դասակարգի վրայ:

Վերջապէս ժողովուրդը աւելի հաստատ կերպով հարստահարելու համար կառավարութիւնը ստեղծել է տեսակ տեսակ մօնօպօլիաներ (ծխախոտի, աղի, երկաթուղիների, հանքերի) որոնց նպատակն է մշակի գլորպանից հանել իր աշխատանքի մի մասը եւ յանձնել եւրոպացի կամ տեղացի դրամատէրներին:

Ժամանակի ընթացքում կառավարութեան յիշեալ հարստահարութիւնների վերայ աւելացաւ եւ մի ուրիշը, ոչ այնքան նկատելի, սակայն նոյնքան զոռելի. դա դանազան վաշխառուների, էֆէնդիների, բէգերի հարստահարութիւնն է: Չը նայելով, որ մահմեդականների տեսակէտից սոկիսը հալալ չէ համարվում, չը նայելով, որ հողը պատկանում է մշակողին, որ ամէն մարդ ապաստ եւ հաւասար է միւսին՝ հարուստները՝ օգտվելով ամբողջ անտանելի դրութիւնից հազարաւոր զիւլապի դրկեցին մշակած հողից, շինած տրնից, դարձրին նոցա իրենց հլու հպատակ: Հայաստանում կարելի է մասնացոյց անել ամբողջ զիւլապի՝ որոնք այս էֆէնդու կամ այն բէգի սեպհականութիւնն են դառել:

Հասկանալի է, որ այս անտանելի պայմանները այսօր յղացվում են ամենաճանր հետեւանքներով: Ժողովրդի աղքատութիւնը օրէց օր սաստկանում է եւ նեղ դրութիւնից դուրս դալու համար,

նա ստիպված է աւելի եւ աւելի մեծացնել դաղթականութիւնը իր հետ կապված թշուառ հետեւանքներով: Հոսանքը այնքան մեծ է, որ Հայաստանում կարելի է գտնել շատ աւաններ, որոնց բնակիչները կիսով չափ կամ ամբողջովին դաղթած են հեռաւոր երկիրներ: Սկսվելով հայերից եւ յոյներից՝ պանդանութիւնը վերջերս արժատ է ձգել եւ խաղաղ մահմեդական ագրարականութեան մէջ: Թշուառութիւնը հասել է այն աստիճանի, որ ժողովրդի ամուսնը նկատելի կերպով թուլացել է՝ եթէ դադարած չէ արդէն մի քանի դաւառներում: Այսպէս քանի դեռ այ՝ այս ընթացքը աւելի ոյժ պիտի ստանայ, որովհետեւ՝ տուրքերը շատացնելով՝ կառավարութիւնը ոչ մի միջոցի չի դիմում երկրի արդիւնաբերութիւնը բարձրացնելու համար:

Հայուրդակցութեան ու հետեւապէս երկրագործական մթերքների արտահանութեան հարցը, որը ունի կենսական նշանակութիւն հողագործ հայ ժողովրդի համար՝ մնացել է բաց, չը նայելով ճանապարհատուրքի ծանրութեանը: Ձանազան պատահական չարիքներից (աղար, երաշտ, կարկուտ եւ այլն) ժողովրդի ապահովութեան խնդիրը չը կայ կարծես տաճիկ կառավարութեան համար: Այն «երկրագործական սնդուկը», որը այդպիսի հանգամանքներում պիտի օգնութեան վար ժողովրդին, — պանազան ձեւականութիւնների պատճառով ծառայում է միայն վաշխառուների շահերին, իսկ ժողովուրդը նրա դոյութեան մասին գաղափար անգամ չ'ունի: Նոյնն է պարտադիր սուլան օրէնքը. դորա համար վերցրած տուրքը ծախսվում է պիւստորապէս մի քանի միջնակարգ դրպրոցների վրայ ուր յաճախում են միայն հարուստ քաղաքացի մահմեդականների որդիքը: Չը պիտի մոռանաք եւ այն, որ այս վերջին երկու տուրքերի (սուլանակ եւ երկրագ. սնդկի) մեծ մասը ծախսվում է բոլորովին տարբեր հիմնարկութիւնների վրայ:

Վերջապէս հարկաւոր է յիշել եւ մի երկուց թ կառավարութեան ներքին քաղաքականութեան մէջ, այն է՝ քրիստոնեայ ագրարականութիւնը նուազեցնելու եւ եթէ կարելի է նոյնիսկ ջնջելու պիտակցական ձգտումը: Քրիստոնեաների աննշան թիւը համեմատաբար այլապիսիների թուի հետ 'ի հարկէ կառավարութեան ձեռքում կը լինէր ամենաուժեղ մի միջոց վերանորոգումներ պահանջող ամեն տեսակ ձայների դէմ կուռելու համար:

Այդպիսով այս համառօտ ընդհանուր տեսութիւնից պարզվում է, որ տաճկահայ ժողովրդի դրութիւնը միանգամայն սարսափելի է շատ կողմերից:

Ազատել ժողովրդին այդ անտանելի դրութիւն

նից, ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որոնք թոյլ տան նորան մտնել ընդհանուր մարդկութեան զարգացման շաղի մէջ՝ կարելի է միայն յեղափոխութեամբ, կարելի է միայն միաժամանակեայ փոփոխութիւններով Հայաստանում տիրող բազմատեսակ պայմանների:

Հիմնելով մեր նպատակը եւ պահանջները այդ Մայր - Հայաստանում իշխող դրութեան վերայ, մենք չը պիտի անուշադիր լինենք նոյնպէս դէպի ուրիշ ազգերի օրինակները:

Ամբողջ կուլտուրական աշխարհի պատմութիւնը հազարաւոր տարիների ընթացքում ցոյց է տալիս մեզ՝ որ յանձնել ամբողջ ժողովրդի բաղդը մի դասակարգի՝ որը իր կացութիւնը կարող է հաստատել ծագման, Ֆիզիքական եւ նիւթական ոյժի, կամ թէ չէ նոյն իսկ ուսման վերայ, տալ կառավարութեան ղեկը որեւէ դասակարգի, կը նշանակէ ստեղծել ճնշում այդ դասակարգի, դարձնել ժողովուրդը ծառայող այդ փոքրիկ լիտիկաններին:

մասի եւ միաժամանակ անբարոյականացնել իշխող պո-

րորա հետ զուգընթացաբար հասարակական կեանքի ալիքը թուլացնելով առանձին անհատի դազանական ձգտումները եւ պակասեցնելով նիւթական անհասարութեան հետ անխախտ կապված ճնշումը՝ տանում է մեզ դէպի եղբայրական սկզբունքները, դէպի ընկերական, համայնական հաստատութիւնները:

Արդարութեան ամենազլխաւոր պահանջը թէ ամէն մարդ իր քրտինքովը պիտի աշխատէ կերած հացը. թէ հաւասար աշխատանքի հետ անհատը պիտի ունենայ նոյնպէս հաւասար իրաւունք կեանքից օգտուելու - սարածվում է աւելի եւ աւելի: Դէմօկրատեայի յաղթութիւնը այնպիսի հսկայ քայլերով է առաջ դրնում, որ շատ ժամանակ չ'անցած հասարակութեան ղեկավարող տարրը զանազան առանձնաշնորհումների տեղ լինելու է աշխատանքը իբրեւ ընդհանուրի բարօրութեան միակ միջոց:

Ա) Ահա այս է պատճառը, որ հայ յեղափոխականները, միշտ դէմ լինելով որեւէ առանձնաշնորհումների՝ կը զարգացնեն ու կ'ընդարձակեն դարերի ընթացքում հայութեան մէջ տեղի ունեցած ու խորը արմատ ձգած ընտրողական սկզբունքը: Ապագայ ազատ Հայաստանում իշխող ուսմակավարական սահմանադրութիւնը՝ ծառայելով ընդհանրութեան շահերին, պիտի եւ հաստատված լինի ամէն հասակաւոր բնակչի հաւասար ընտրողական իրաւունքի վերայ առանց ոեւէ ցէնզի. իսկ այդ շահերը իրականապէս պաշտպանելու համար, ընտրողական սկզբունքը կառավարչական բովանդակ գործողութիւններից սկսած դէպի առաւել նեղ

զաւառականը ու համայնականը պիտի ստանայ առաւելադոյն լայն ծաւալ:

Այսպիսի սահմանադրութեան վերայ հիմնված կառավարութիւնը անշուշտ կը հաստատէ.

1. Անձի եւ կայքի ապահովութիւն ամենախիստ միջոցներով.
2. Տարբեր ազգութիւններին ու դաւանութիւնների հաւասարութիւնը օրէնքի առաջ.
3. Ազատութիւն խօսքի, մամուլի եւ այլ՝ ուսմակավարական երկրներում ընդունված արտօնութիւնների:

Բ) Նոյնքան մեծ, եթէ ոչ աւելի, նշանակութիւն ունի հայութեան վերածնման համար դիւզացու ազատութիւնը ներկայ աղքատ դրութիւնից: Որպէս զի ժողովուրդը ոչ միայն խօսքով, այլ եւ իրականապէս օգտվի իր ձեռք բերած ազատութիւնից, որպէսզի նա մինչեւ անգամ կարողանայ պահպանել իր ազատութիւնը եւ ոչ թէ շուտով կրկին զրկվի դրանից, հէնց առաջին քայլերում ժողովրդի ներկայ թշուառ դրութեանը օգնելու համար մենք անհրաժեշտ ենք համարում.

1. Տալ չ'ունեցողին հող եւ համաձայն դարերից ի վեր գոյութիւն ունեցող նոյն իսկ տաճկաց սովորական ու դրական օրէնքի իմաստին՝ որոշ կերպով ապահովել մշակողին հողից օգտուելու կարելիութիւնը:
2. Ամէն տեսակ տուրքերի ենթարկվող բոլոր իրերի դնահատումը պիտի կատարվի առանց ցենզի ընտրուած չինական եւ թաղական ժողովներում, որոնք պէտք է առաջնորդուին հայութեան մէջ խորը արմատ ձգած և ևրոպական յառաջդիմող հարկահանութիւնից չի տարբերվող «կարողութեան» «համբայական» սկզբունքով:
3. Ոչնչացնել զինուորական տուրքը, հաստատելով տեղի եւ ժամանակի պահանջներին համաձայն զինուորագրութիւն:

Գ) Հայաստանը յառաջադիմութեան ճանապարհի վրայ դնելու համար անհրաժեշտ են նաեւ.

1. Ամեն կերպ նպաստել ժողովրդի զարգացմանը ու ուսմանը:
2. Զարգացնել ժողովրդի արդիւնաբերութիւնը մտցնել վերջինիս մէջ նոր ձեւերը, լայնացնել արտահանման միջոցները եւ այլն.
3. Ոյժ տալ դիւզացու համայնական սկզբունքներին, զարգացնելով այն ընկերական հիմնարկութիւնները ու ձևերը, որոնք ծագել են Հայաստանի հողի վերայ, տեղական ու պատմական հանգամանքների ազդեցութեան տակ,

լայնացնել այդ հիմնարկութիւնները սահմանը դիւղից, թաղից սկսած մինչեւ դաւառը, մինչեւ ամբողջ տէրութիւնը եւ այսպիսով միանգամայն ապահովել համայնքի ամէն մի անդամին բնութեան եւ ընթացիկ կեանքի պատահական հարուածները:

ԼՈՒՐԵՐ ՏԱՃԿԱՀԱՅԱՍՏԱՆԻՑ

Մ ու շ ի ց. Անցեալ ամառ Մուշի եւ Բաղէշի դաւառից մէջ անասնոց հիւանդութիւն լինելու պատճառով, պանդխտութիւնը արտաքոյ կարգի ծաւալեցաւ ամէն ուրէք: — Կառավարութիւնը ձերբակալած է Արաբոյին, որ մի քանի տարի է ձեռք անցած չէր՝ հակառակ ՚ի դործ դրուած միջոցներու: Նա կը մեղադրվի աւաղակային խումբ կազմած լինելուն մէջ. քննութիւնը կը շարունակվի:

Բ ա բ ե Ր Ղ ի ց. Կիվ եւ Ալրճի դիւղերէն տաճիկները 100 ոչխար են դողցեր: Բալախօս դիւղէն մի քանի դոմէշներու կաշիները դիչերուայ ատեն քերթեր եւ տարեր են տաճիկները:

Կ ա Ր ի ն ի ց. Եօթ յալաչկերտցի հայեր, որոնց ձերբակալել եւ բերել էին Կարին, մի ամբողջ տարի տանջելէն ետքը՝ դատապարտեցին 5-15 տարի բերդարգելութեան եւ բանտարկութեան:

Տ Ր ա պ ի ղ ո ն ի ց. Քաղաքում երկու պաշտօնական լրտեսներ կան այժմ. մէկը՝ հայ միւսը՝ հայախօս տաճիկ: Նոքա արձակ համարձակ մտնում են ամեն տեղ եւ յարաբերութեան մէջ են կուսակալի եւ ոստիկանապետի հետ:

Վ ա ն ի ց. Վերջերս հրահանգ եկած է Սուլթանից որ ամէն ջանք դործ դրուի խաղաղութիւն պահպանելու եւ ոչ մի կերպ չ՝ յուզել հայերին: Արդէն կառավարութեան սաստիկ փափազն է՝ խաղաղութիւնը վերականգնել, քաջ դիտնալով որ խաղաղութիւնը հայի համար մեռելութիւն ըսել է. թուրքը սկսած է օրօր կանչել որ հայն նորէն իր վեց հարիւր տարուայ սեւ ջունը մտնայ, ուսկից քիչ մը աչքերը կը բանայ... — Թափառական քիւրտերը օր ցերեկով օսմանեան զօրանոցէն մարթիկ հրացան կ'ստանան եւ շուկայէն դռնօղութեամբ անցնելով՝ առանց քաշուելու կ'ըսեն. «այս բոլորը ֆլահներու (հայերու) համար է:» — **Շ ա տ ա ի ի ն ա ո** դիւղի վրայ 30-ի չափ զինուած քրդեր կը յարձակին եւ կը զարնեն ոչխարներ: Գիւղացիք կ'սկսեն պաշտպանել եւ ոչխարի տէրերից մինը՝ Շառօն, որ կատաղի կը կուէր, գնդակահար կիցայ: Քրդեր կը քշեն 200 չափ ոչխարներ: Հայերն կը ճանչնան իրենց մշտական ասպատակող Մոկացի քիւրդ՝ Աբդալ եւ Սու-

լէյման բէգերուն: Հայեր միւս օր ճանապարհ կիցնան Վան բողոքելու. բայց վալին կը կարգադրէ, որ հայերը երթան եւ իրենց ոչխարները յետ առնեն...

Ա լ ա շ կ ե Ր տ ի ց. Քրդերն եւ թուրքերը կառավարութենէն ստացած արտօնութիւններէն սիրա առնելով անասելի անդթութիւններ կ'ընեն: Քրտական անկանոն զօրքեր դիւղէ ՚ի դիւղ շրջելով բարբարոսութիւններ ՚ի դործ կը զնեն, կը յափշտակեն տներուն մէջ եղած չեղածը. զարնելով ու անարգելով կը հեռանան: — Բռնի կրօնափոխութիւններ օրէ օր կը շատնան: Երանոս դիւղէն 15 տարեկան տղայ մը Կարա-Քիլիսէի մէջ Կարնոյ վալինն ներկայութեամբ տաճկացիին: Պիթլիսի Տիրանց դիւղացի մէկ տղայ Արաբ աղայ քիւրտը տաճկացիով իր քովը կը պահէ: Մի աղջիկ Կարա-Քիլիսէի մէջ դայմադամի դրդամբ բռնի տաճկացիին: — Մէկ պիթլիսցի տարի մը թրքութեան ծառայելէ ետքը իր ընտանիքը եւս կրօնափոխ կ'ընէ: — Մի հայ ընտանիք Մանազկերտէն Ալաչկերտ դառնալու ժամանակ դիւղին մէջ քրտերէ բռնվելով կը թրքացվի. — **Օ.** դիւղից 60 ոչխար տարած են: — Աշղալի դիւղացի մի երիտասարդ արտէն դառնալուն մի քիւրտ հրացանով կ'սպաննէ դայն: — Քրտական անկանոն զօրքը, 200 անձէ բաղկացեալ, երեկոյեան դէմ կը մտնի **Օ.** դիւղը եւ կանգնելով ոչս Պօղոսի դուռը՝ կը պահանջէ՝ որ բոլորն ալ հիւրնկալեն. իսկ դիւղացիք խիստ ընդդիմադրութիւն մը կ'ընեն յորմէ ընդհարում մը կը ծագի եւ դիւղացիք զարնելով կը քշեն անկանոն զօրքը: — Քոփզոսնայ Այիպ փաշայի որդին Ռէսուլ պէյն ամէն դիչեր Մանկասար դիւղին վրայ յարձակումներ կ'ընէ իր դազանային կիրքը յագեցնելու, սակայն ՚ի դուր: Բռնութիւնք վերջապէս եփեցին եւ շատ մարդիկ պատրաստեցին մեր մէջ. շատ անտարբեր մարդիկ փոխուեցան, եկան ուղիղ ճանապարհի վրայ. անառակ որդիքը այսօր հարազատ դառնալով, կը սրբեն իրենց տարաբաղդ մօր դառն արտասուքը... — Անցեալները 30 բարդ արմտիք Եէհնիթէփէ եւ Բլուր դիւղերուն մէջ այրեցին. 15 բարդ Չլքանի. 40 բարդ ցորեան Երանոս դիւղի կալին մէջ. եւ Կրպօ անուն մի դիւղացու ձեռքերը կապած ձեցին կրակի մէջ: Նոյն դիւղացի Յարութիւնին 10 սայլ կտաւատը այրեցին. ո՞ր մէկը ըսեմ: Այսպէս մինչդեռ հայ դիւղացին կը փութայ ճարել իր ձմեռուայ պաշարը, անգութ ձեռքը ցորենի հասկերուն իսկ չի խնայեր: Լուսնկայ դիչերին երկնի եւ աստղերու տակ վառուած հազարաւոր ցորենի բարդեր իրենց բոցավառ կրակին հետ հայ ժողովրդի խեղճուկ ձայնովը արձագանգ կուտան յաւիտենական աթոռին. «խեղճ ժողովուրդ, քո հացն ալ

կտրեց անգուլթը: արդեօք Արարիչը միշտ անմխիթա՞ր պիտի թողնէ գեղ...»

ՆԱՄԱԿ ԱԼԱՇԿԵՐՏԻՑ

Հրոսակային խմբի կռիւը.

Անցեալ տարուայ գարնան սկիզբներին աւազակապետ Յարութիւն աղան իր խմբով գտնուում էր Ալաշ-կերտի շրջանակներում: Խմբին հասնում էին այդ միջոցին ամէն կողմից սրտաճմլիկ լուրեր: Բլուր գիւղում երկու հայ են սպանվել, Մանկասար գիւղի վրայ յարձակվել եւ քահանայի միրուքը փետել էին, գիւղացիներին բռնի բանեցնում էին զօրանոցի շինութեան վրայ բաղմաթիւ ընտանիքներ թալանելու էին եւ հազար ու մէկ անդթութիւնների ենթարկվում. նոյն իսկ խմբապետի տան վրայ յարձակուել եւ կնոջ թեւը կտրել էին: Վրէժխնդրութեան ոգով լցուած խումբը այդ բոլորի դէմ արիւնով բողոքելու համար սպառում էր յարմար առիթի, որը անակնկալ կերպով աւելի շուտ ներկայացաւ: Քրդերը, լսելով նրանց մտախնձեռ բազմութեամբ յարձակումն են գործում խմբի վերայ: Այդ լինում է սեպտեմբերի 14ին առաւօտեան պահուն:

Քրդերի բազմութիւնը ու նրանց կրած դէնքերի առաւելութիւնը չեն սարսեցնում խմբապետին: Նա կանոնաւորելով իր մարդկանց, պատրաստվում է դիմադրութեան: Շատ չանցած՝ սկսվում է սոսկալի ընդհարումը, որը միանգամայն արժանի է հերոսական կռուի փայլուն անուանը:

«Տ՛մ՛ահ, ց՛մ՛ահ»... աղաղակում է խմբապետը եւ տալիս կռուի նշանը: Խումբը ձայնակցում է նրան եւ օրինակելի անվեհերութեամբ դիմաւորում թշնամուն:

Կռիւը տեւում է երկար, մինչ երեկոյ: Թշնամու «հաւարին» հասնում են քրդերի ահագին խմբեր, 400-500 ձիաւոր եւ հետեակ: Քիւրդ կանայք՝ անգամ դուրս են գալիս տղամարդկանց փամփուշտներ հասցնելու եւ վիրաւորեալներին օգնելու համար: Քրդերը, աստիճանաբար ստուարանալով, պաշարում են հայերին եւ կռուիը կենտրոնանում է մի տափարակ դաշտի վերայ:

Յարութիւն աղան, կամենալով փոխել խմբի դիրքը, առաջ է շարժվում, ճեղքում է քրդերի շղթան, եւ իր մարդկանցով մի կողմն է անցնում:

Սակայն այդ հերոսական թռիչքը անդոհ չէ անցնում... խմբապետը, կրծքին ծանր վէրք ստանալով, «ինձ մի նայէ՛ք, սիրելիք, մինչեւ մահ կռուեցէ՛ք», զոչում եւ ընկնում է գետին...

«Մինչեւ մահ» խօսքերը մի անգամ եւս դրօշմվելով խմբի սրտում, նորոգում է անզուսպ, անձնուրաց կռիւը, եւ միայն գիշերային խաւարն է՝ որ կարողանում

է վերջ դնել ընդհարումին եւ ցրուել մարտնչողներին: Ինչպէս պատմում են, քրդերը մէկին բռնում են ողջ եւ վրանը տանելով, հարց ու փորձից յետոյ զլխատում են:

Կռուի լուրը օրուայ ընթացքում տարածվում է ամբողջ շրջակայքը եւ հայերը պատրաստվում են եղև օգնութեան գալու: Այսպէս Մանկասար եւ Եօնջալու գիւղերից գիշերը հասնում են 50 զինուած երիտասարդներ, սակայն այդ միջոցին կռուի դաշտը արդէն դատարկ, ամէն բան վերջացած է լինում, այն դաշտը, որ մի քիչ առաջ հայ քաջերի արեամբը ներկվել էր. նորեկները վշտացան, բայց իրենց հետ տարան վրէժխնդրութեան եւ պարտաճանաչութեան անկորնչելի տաւառութիւն:

Ն Ա Մ Ա Կ Կ Ա Ր Ի Ն Ի Ց

Սեպտեմբերի 24-ին Կարինից 4-5 ժամ հեռաւորութեան վերայ, աւազակների մի խումբ Շամիլ անուն մէկի առաջնորդութեամբ կտրում են Թորթում գաւառում Լիսկալ եւ Նիխաղ (վերջինիս մէջ գայմազամ է նստում) գիւղերի ճանապարհը, կողոպտում են 25-ի չափ տաճիկ ճանապարհորդներ ու սայլորդներ եւ աւարի են տալիս սայլերի վրայ բարձած մանիֆակտուրայի, շաքարի, թէյի, բրինձի եւ այլ ընդեղեղների պաշարը, որոնք տանելիս են եղել սահմանազխի զօրաց համար: Ջնայելով, որ աւազակները սայլորդներից իմանում են, որ կէս ժամ հեռաւորութեան վերայ գտնուող Ա. գիւղում գիշերել են սայլերի հետ սահմանազուլի գնացող 100 կանոնաւոր զինուոր. այնուամենայնիւ նոքա հանդարտութեամբ հաւաքելով իրանց աւարը եւ կալանաւորներից մէկ տաճիկ սպանելով (այն անձն է, որ իւր եղբոր եւ այլոց հետ մասնակցել էր անցեալ տարի անտառում երեք հայ երիտասարդաց կացիններով սպանման սարսափելի գործին) հանդիստ կերպով բարձրանում են լեռը եւ դիրք բռնում: Մինչ այս մինչ այն հնձուր երկու տաճիկ, հեռուից տեսնելով այս բոլորը, փախչում են Ա. գիւղը եւ այն տեղից Նիխաղ գայմազամին իմաց տալիս: Կէս ժամ չանցած գալիս հասնում են 30-40 ձիաւոր զրարդարներ (լեռների, դաշտերի եւ ճանապարհաց հսկող զինուոր) իրենց գլխաւոր յայտնի Մէմէդէ բէգի առաջնորդութեամբ: ապա գալիս են նաեւ Ա. գիւղում գտնուած 100 զինուորներն եւ գիւղացիների ահագին խմբեր: Կառավարութեան զինուորները պաշարման դիրք բռնած առաջ են խաղում, բայց հանդիպում են աւազակների կատաղի ընդդիմադրութեան. այնպէս որ վերջիններս զինուած արագածիկ հրացաններով գնդակի կարկուտ էին տեղացնում թշնամու գլխին:

Այսպէս 15 հոգուց բաղկացած մի խումբ 6 ժամ շարունակ 200 հոգու չափ բազմութեան դիմադրելուց յետոյ յաջողում է ցրուել դրանց, վիրաւորելով մի քանին. իսկ իրանք մնում են բոլորովին անվնաս մի անդամ եւս սպացուցանելով, որ «Աստուած օգնում է համարձակներին»:

Այս անցքից 3 օր վերջ, երբ աւազակները անհետացած էին համարվում, Նարմանի Իդ դիւղի եայլայի մէջ սպանված եւ թողնված 3 դիակ են դտնում. երկուսը ամսի 24-ին սպանված. տաճիկ հօր եւ եղբոր դիակներն էին, իսկ երրորդը մի տաճիկ աղայի: Առաջինների մասին ասուեց, որ մասնակցած էին 3 հայ երիտասարդի սպանման գործին, իսկ վերջինը յայտնի է եղել իբրեւ մի դարչելի կեղեքիչ, որը մօտակայ հայ գիւղերի հողերը ապօրինաբար իրեն էր սեպհականացրել:

Երբ այս եղելութիւնների ազդեցութեան տակ գիւղացիք եւ կարաւանները դադրեցրել էին իրանց երթեւեկութիւնը, նոյն Շամիլի խումբը կտրում է Սիվրիի կրճից դէպի Նիխազ եւ այն տեղից կարին տանող թաղաւորական մեծ ճանապարհը: Երկու օր էլ այդ տեղ կողպտելով անցուդարձ անողներին, խումբը տանում է 2 ձի, թողնելով 20-ի չափ կապուածներ, որոնց մէջ եւ 5 կին: Կանանց հետ աւազակները սակայն լարուելիս են եղել արեւուբար եւ յարգանքով:

Նոյն օրը կէսօրից յետոյ մի ճանապարհի վրայ աւազակներին հանդիպում են Թորթումի կարաւաններից մի քանիսը. դոցանից աւազակները վերցնում են ուտելեանց ամբողջ պաշարեղէնը, փոքր ինչ դրամ եւ 10 հատ ընտիր ձիանք: Զիատէրերից երկուսը փախչելով «հաւարի» են դնում մօտակայ գիւղերը: Փոքր ժամանակից յետոյ ամէն կողմերից հասնում են խումբ խումբ դիմուած գիւղացիներ: Առաջ է դալիս 3 ժամ տեւող մի ընդհարում: Սումբը, առնելով ձիաները, անյայտանում է, թողնելով կապված ամբողջ կարաւանը:

Հետաքրքիր է, որ Նիխազի պայմազամբ առաջին անյաջողութիւնից յետոյ՝ փոխանակ նոր միջոցներ ձեռք առնելու, մի կողմից սպասելիս է եղել՝ որ յանդուգն խումբը աւարով յագենայ եւ հեռանայ, իսկ միւս կողմից, վախենալով թէ մի գուցէ խումբը յարձակի իր նստած 100 դիմուորով Նիխազ գիւղին վրայ. սորա համար Կարինից եւ այլ տեղերից եկած դիմուորներին պահում է իր մօտ, Նիխազը պահպանելու համար: Համարեա միեւնոյն պրակտիկային են հետեւում եւ զբօսարդարների եւ զպատիանների խմբերը, որոնք 20-30 հոգով այս ու այն կողմն են շրջում: Հէնց որ լսվում է՝ թէ մի տեղ աւազակներ են յայտնվել, նոքա դուրս են դալիս, անցնում մի քանի ժամ ապահով ճանապարհով, եւ ապա ընկնում են գիւղերը, ասմէն բանն արտաբերան անի:

Գիւղացիներից ստանալու եւ աղայական կեանք անցկացնելու համար: Յետոյ՝ երբ լսում են, որ աւազակները հեռացել են եւ ճանապարհները բաց են, նոքա մի պտոյտ են դործում գիւղերը եւ վերադառնում պայմազամի կամ կուսակալի մօտ իրենց առասպելական աննման քաջութիւնների մասին զեկուցումներ ներկայացնելու եւ իշխանութեան շնորհակալութեանը արժանանալու համար: Հասկանալի է հետեւաբար՝ թէ ի՞նչպէս Շամիլի խումբը հէնց կառավարութեան քթի տակ, կէս ժամ հեռաւորութեան վերայ կարող էր մարդիկ սպանել, քարաւաններ կողպտել, ամբողջ օրերով ճանապարհներ կտրել, վնասել ամենայն անց ու դարձի եւ սարսափ ձգել ժողովրդի վերայ՝ քաջութեամբ ցրուելով՝ թէեւ անհամեմատ աւելի շատ, բայց հոգով փչացած, անբարոյականացած հակառակորդներին:

Վերը բերված դէպքերի մասին ժողովրդի մէջ սկսվել է տարածվել զանազան տարօրինակ լուրեր. եթէ լսէք ամբոխին՝ աւազակները բռնվածներից շատերին յայտնած են որ, «մենք ձեզ վնասելու միտք չ'ունինք. այլ մեր ցանկացած որսը հարստահարիչ կառավարութեան բարբարոս պաշտօնեաներն են եւ այն»:

Չ'մոռնամ ասել՝ որ այդ տարօրինակ աւազակախումբը դեռ դեղերում է այս ու այն կողմը. յամենայն դէպս՝ այդ աւազակային խմբից հայերը վնաս չ'են կրում երբէք:

Ն Ա Մ Ա Կ Վ Ա Ն Ի Յ

Թրքական ճնշումը քանի պնում ծանրանում, անտանելի է դառնում Տաճիկ-Հայաստանում:

Մանր հարկերը ու բարբարոս բռնութիւնները արդէն վաղուց քամել, ուժասպառ են արել հայ ժողովուրդը: Առօրեայ կեանքում կանոնաւոր միմեանց յաջորդող սոսկալի դէպքերը օր աւուր շտապեցնում, մղում են ժողովրդին դէպի ապստամբութիւնը, որի նշույնները վաղուց են նկատվում: Պիտի դարմանաք գուցէ եւ չը հաւատաք, էթէ. ասեմ, որ բորբոքված անճարացած հայ ժողովուրդը քարով, փայտով, գերանդիով պէտք է դիմէ ապստամբութեան մեծ օրին, եթէ չ'ունենայ ձեռքին ազատարար հրացանը, փրկիչ ատրճանակը: Տենդային տազնապով տողորված յուսահատ առաջ է վաղում ույսօր այդ իսկապէս ամէն կողմից իրաւունքների արժանի ժողովուրդը եւ դուցէ շատ մօտիկ ապագայում՝ խաղաղ կեանք վայելողներս տեսնենք թէ՛ ինչպէս նա յանկարծ բռնկում եւ պայթում է...

Ահա մի քանի դէպքեր, որոնք լուսարանում են մեր ասօրեայ ծանր դրութիւնը:

Վասնի գիւղերից մէկում մի քաջ հայ գիւղացի կար. Ոչ մի ջիւրդ կամ թիւրք երբէք չ'է կարողացել

կողոպտել կամ վիրավորել նրա պատիւը: Կառավարութեան, ջրգերի եւ թիւրջերի համար միանգամայն անտանելի է տեսնել մի անվախ, քաջ եւ ինքնուրույն հայ: Մի ջուրդ, որը կառավարութիւնից խրախուսված վաղուց նրա ետեւից էր ընկել, մէկ դիշեր վառում է նրա դէզը: Վերջինս իր սովորութեան համեմատ շտապում է հետեւիլ թշնամուն, որը զինուած յարձակվում է հակառակորդի վրայ. գիւղացին ճարպիկութեամբ պաշտպանվում եւ ծանր վէրք է հասցնում ջրդին: Միւս օրը այդ հային կապած տանում են Վան եւ բանտարկում: Անցնում է ուղիղ 5 օր: Ոստիկանութիւնը հինգերորդ օրը մի կապուտկած, մի նահատակված դիակ է յանձնում հայերին, որ ջրիստոնէական ծիսով թաղեն: Վանի հայերը սաստիկ վրդովվում եւ բժիշկ են պահանջում դիակը ընկելու: Կառավարութեան հրաւիրած զինուորական բժիշկը յայտնում է, որ մահ սովորական է, այն ինչ քարերն անգամ աղաղակում էին, որ հանդուցեալը զոհ է եղել չարաչար տանջանքների: Ստոյգ յայտնի է նոյնպէս, որ անխիղճ ինկվիզիտորի դերը յաջողութեամբ կատարել է բանտապետ զարդեանը: Պաղատում եմ ձեզ, կարելի՞ է համբերութեամբ տանել այս սոսկալի կեանքը:

Կառավարութեան թելադրութեամբ սպանվում են մէկը միւսի ետեւից հայ գիւղերի այն ոչնչներ եւ իշխանները, որոնք որեւէ կերպով պաշտպան են հանդիսանում ժողովրդի շահերին: Այսպէս Շատախի քաջ եւ յայտնի Մուխսի Սաքօն (մահտեսի Սահակ) սպանվեց աւազակ Շաքիրից եւ նրա եղբորից, որոնք թէեւ բանտումն են այժմ, բայց անկասկած շուտով կարձակվին: Կաճկանի ոչսը օր ցերեկով շատերի ներկայութեամբ սպանվում է հրապարակի վրայ: Այս առթիւ 30-ի չափ գիւղացիք Վան էին եկել թալի վոյշայից արգարադասութիւն խնդրելու: Բայց փշից ե՞րբ է խաղող քաղվել... Այնուհետ վերջերումս առաջ եկած ծանր հողային հարցը պատճառ եղաւ Մելիք Աբրահամի մահուան: Մելիք Աբրահամը մի բարձրահասակ եւ գեղեցիկ մարդ էր ու այդ արտաքին գեղեցկութեանը ներդաշնակում էին նրա ներքին ազնիւ յատկութիւնները: Հայի տունը թալանէին, ապրանքը յափշտակէին թէ աղջիկներ անպատուէին, միշտ Մելիքը պաշտպան կը հանդիսանար: Հէնց այդ պատճառով էլ նա մի կողմից շատ թշնամիներ էր վաստակել եւ մի քանի անգամ մից շատ թշնամիներ էր վաստակել եւ մի քանի անգամ բանտարկվել էր:

Մոկաց ջիւրդ բէգերը ուզում էին խել Մոկսի հայոց վանքերի դարեւոր սեպհականութիւնը - հողերը: Այթամարայ թրքամոլ, հարստահարող եւ մատնիչ թաշատուր կաթողիկոսը, 'ի հարկէ, չէ՛ միջամտեալ Մոկսի իրաւունքները պաշտպանելու. եւ ահա

դարձեալ հանդէս է դալիս Աբրահամը եւ ջրգերը վերէ՛խնդիր են լինում, ճանապարհին գաղտագողի դընդակահարելով նրան: Եղած բողոքները մնացին անհետեւանք: Կարելի՞ է արդեօք չը վառվել արիւնալի վրէժխնդրութեամբ այսպիսի դէպքերի առաջ: Եւ ահա այդ արդար դժգոհութիւնը աճում, զարգանում է հայերի մէջ, արտայայտվում երբեմն սոսկալի կերպով: Յայտնի է առհասարակ՝ թէ ի՛նչ է Տաճկաստանում կառավարչական պաշտօնեան. ամենավերջին դարթիւն իսկ մի անիրաւ բռնակալ է, որի կամայականութիւնը պատժվելու վախ չունի: Գրանցից մէկը մանաւանդ մեր կողմերում աչքի էր ընկնում իր անսահման լրբութեամբ. եւ ահա մի քանի երիտասարդներ անցեալներում, յարմար տեղում պատահելով նրան, արդար վրէժխնդրութեամբ լեցված տեղն ու տեղը սպանում են: Եւ այդպիսի արիւնահեղ բողոքների օրինակները արդէն ամէնուրեք բազմանալու եւ տարածվելու վրայ են:

Այ՛ո, մեր դրութիւնը նախկինը չէ. երիտասարդութեան եւ ժողովրդի տրամադրութիւնը ծայրահեղ սպառնալից է...

Ն Ա Մ Ա Կ Խ Ն Ո Ւ Ս Ի Ց

Կուղեմ խօսիլ ինուսի ներկայ վիճակի մասին, բայց կը շուարիմ, չ'դիտեմ ո՞ր մէկը թուեմ այն ոճիւրներէն, որ կը կատարվին մեր չորս կողմը, դաւառիս կառավարիչներուն ջիւրի տակ:

Ինուսի արեւելեան ծայրը գտնվող Կօպալ գիւղին մէջ Հասանանցի ջիւրդ մը օրը-ցերեկով մտնելով գիւղացիի տուն մը, տան պառաւը հակառակելուն ջիւրդը հրացանի կոթով վայր կը գլորէ անոր. մինչ երիտասարդ տղան կուղէ օգնութեան հասնել, ջիւրդը դընդակահար կընէ, փշրելով անոր գանգը: Սպանեալ դիակը գայմազամին բերվեցաւ, բայց ու՞մ ինչ, հայ մը հաւ մը: Քիւրտերը Եփրիս գիւղէն մի հայ մեռցնելով եղները կը տանին: Արօս գիւղի մէջ ճշտութեամբ նոյնը կը կատարվի. Կառավարութեան խրախուսեալ ջրգեր ամէն օր այսպիսի անդթութիւններ կընեն անիմանալի շարչարանաց զոհ տալով հայերը: Քրդաց ամենօրեայ խօսքն էր թէ՛ «ձեր կեանքը կարճ է, առաջիկայ տարին ձեր վերջին օրերն են եւ այլն»: Արդարեւ այս տարի շատ անդթութիւններ կատարվեցան. սպանվեցան մարդիկ, յայտնապէս վառեցին հազարաւոր բարդեր, որաններ, խոտերու դէզեր, օտներուն բռնի առեւանդեցին քանի՛ քանի՛ հայ կանայք, հարսք եւ օրիորդք... դրանցից ոմանք անդարձ մնացին, այլ իրենց հաւատն ու պատիւը պաշտպանելով արիւնաթաթախ եւ ուշաթափ մնացին լեռներու ու ձորերու մէջ մինչեւ ազգականաց զիրենք գտնելը: Այսպիսի գանազան պատճառներով յա-

պաղեց զիւղերու երեսը ծախելը (տասնորդական տուրքը) եւ հասոյց ձմրան մօտ : — Գիւղացոց մեծ մասը կորսնցուցին իրենց բերքերը անձրեւի հեղեղներէն եւ այսօր ուտեստի կողմից մեծ տառապանաց մէջ են :

Մինչդեռ զիւղացիք խեղճ ու կրակ, թաց աչքով կը նայէին իրենց ջրաողող կալերուն՝ յանկարծ բարձրացաւ մի փոթորիկ : Քրդաց զօրքերը կազմակերպող 4-րդ զօրաբաժնի հրամանատարը շրջակայ դաւառներէն եկաւ 'ի Խնուս : Տեսնելու էր այն տեսարան, որ նոր էր մեղի համար : Չանազան քիւրդ ցեղեր մարախի ու Բէլի անձոռնի խուժանի նման լեցվեցան 'ի Խնուս : Մի նոր Խորենացի պէտք էր Բիւրակն եւ Խամուր լեռներուն վերայ, որ ըստ արժանոյն ողբար հայոց աշխարհը...

Ն Ա Մ Ա Կ Տ Ր Ա Պ Ի Զ Ո Ն Ի Յ

Մեր դրութիւնը նկարագրելու համար՝ սկսենք քիչ հեռուից : Կարնոյ եւ Պօլսոյ դէպքերից յետոյ, երբ հայկական խնդիրը դառաւ առօրեայ հարց՝ կառավարութեան խստութիւնները սաստկացան եւ մեղ վրայ : Քաղաքական հարցերի առթիւ հալածանքներ ու աքսորները ստացան մշտական, քրօնիքական բնաւորութիւն : Փակվեցին տեղական կլուբները. վաճառական Շ. բանտարկվեց խորքերը դէնք փոխադրելու պատճառաւ. լրտես Մամբրէ վարդապետի ցուցմունքով՝ ձերբակալվեցաւ Աւստրիոյ հիւպատոսարանի թարգման եւ քաղաքումս յարգված Պետրոս Մարիմեանը իր եղբոր հետ. վերջինս սակայն շուտով ազատվեց, իսկ Պետրոսը աքսորվեց Աքիա : Սրտածմլիկ էր այն տեսարանը, երբ քաղաքիցս Պօլիս ուղարկելիս՝ ժողովրդի ահաբեկի բազմութիւն թափվել էր նաւահանգիստը յատկապէս իր «մնաս բարեալը» ասելու ազնիւ յեղափոխականին. կարծես ժողովուրդը հանդիսաւոր կերպով երգվում էր անդադար կռուել այն դործի համար, որին զօհ էր դնում՝ իր սիրելի որդիներից մէկը... Այնուհետ՝ շատ չ'էր անցել, երբ տեղի ունեցան Ազգային դպրոցի մի ուսուցչի, առաջնորդարանի քարտուղարի, մի տիկնոջ եւ վերջը՝ նոյն դպրոցի տեսչի բանտարկութիւնները : Սորանից յետոյ հասկանալի է թէ՛ ինչ ուրախութեամբ էր նայում ժողովուրդը այն հրդեհի վրայ, որը լափեց ոստիկանատան եւ փոստայի մեծ շէնքերը. հասկանալի է նոյնպէս թէ՛ ինչպէս էր նա բացատրում այն ժամանակ կատարված փորձերը՝ թունաւորել ընդհանուր դատախազին եւ ուրիշներին : Յիշեալ բանտարկեալներին դատում էր նահանգական դատարանը. նիստի օրը սրահը լիքն էր հասարակութեամբ եւ տեղական պաշտօնեաներով : Ամբաստանեալները՝ օրէնքի 58-րդ յօդուածով, մեղադրվում էին նրանում, որ կազմել են դադտնի ընկերութիւն տէրութիւնից մի մասը անջատելու եւ անկախ կառավարութիւն հաստատելու համար : Մեղադրեալները պնդում էին, որ դա-

տախաղի ասածները հիմնուած լինելով ուրիշի դրած մի նամակի եւ լրտեսի տուած տեղեկութիւնների վրայ՝ զուրկ են որեւէ օրինական արժանաւորութիւնից : Չորս ժամ խորհրդակցելուց յետոյ՝ յայտարարվեց. արդարացնել Տիկին Պայծառին, քարտուղար Չանիկ Վարդանեանին եւ Յովսէփ Արղութեանին. իսկ քաղաքիցս անյայտացած ուսուցիչ Խուչակուեանին եւ Տեսուչ Բարսեղ Չաւարեանին ենթարկել բերդարգելութեան, առաջինին 7 եւ վերջինին 4 տարով : Ուշադրութեան արժանի է, որ Չաւարեանի մեղադրական կէտերից մէկն էլ նրա բարձրագոյն ուսումն էր, — այդպիսիք աւելի վտանգաւոր են : Արղութեանը եւ Չաւարեանը Պօլսում բանտարկված Յակ. Վարդապետիկեանի հետ իբրեւ ուսուսպատակներ՝ յանձնվեցին իրենց կառավարութեանը, որը աքսորել է կովկասից Ռուսաստան, առաջինին՝ 6 ամսով, երկրորդին՝ 1 տարով եւ երրորդին՝ 3 տարով :

Խստութիւններ եւ հսկողութիւնը չը դադարեցին քաղաքում եւ այս դատից յետոյ. հեռադատան ծառայող հայերը պաշտօնադուրկ եղան. միաձայն առաջնորդ ընտրուած սրբազան Սրուանձտեանը չէ հաստատվում Դրան կողմից. մեր կողմերի մի քանի տեղերում Ռուսաստան գնալու անցադիր չէն տալիս հայերին. Այաչկերտից ոտքով եւ հսկողութեամբ բերվում են այստեղ Նազարէթ աղայի եւ Պ. Հայկունու ընտանիքները Անատոլիայի խորքերը աքսորելու համար եւ վերջապէս դեկ. 26-ին ձերբակալվում են կրկին 3 երկտասարդներ — Վարդան Թիրեաքեան, Միլտիչ Նատիկեան, եւ Միհրան Մարիմեան :

Ուղիղ է ասած, որ թշուառութիւնը մօտեցնում է մարդկանց : Յիշեալ դէպքերի առաջ լուսաւորչականութիւնը, կաթօլիկութիւնը եւ բողոքականութիւնը հետզհետէ կորցնում են իրենց անջատող ոյժը եւ բոլոր դաւանութիւնների հայերը այսօր միանում են իրար հետ ընդհանուրի շահերը պաշտպանելու համար. օրինակները քիչ չ'են, բայց թուելը հեռու կը տանէր մեզ : Դրոս հետ միասին բռնութեանը ընդդիմադրելու դէպքերը օրէց օր շատանում են : Միւրմէնէ զիւղաքաղաքի հայ ուսուցիչը իր վրայ յարձակող թիւրք աւազակներին ցրվում է, վիրաւորելով նրանց : Տեղացի մի քանի եռանդուն զիւղացիք ստիպում են իրենց «մարաբաներին» ձեռք վերցնել դրաւած հողից եւ բաւականաչափ պարտքերի կիսովը միայն : Դեկտեմբերին Շաբին-Գարահիսարում յեղափոխականների ձեռքով սպանվեց լրտես Հաճի Կարապետ վարժապետը : Նոյն տեղը կատարվել են բազմաթիւ խուզարկութիւններ եւ բանտարկվել են մօտ 20 հոգի : վերջապէս ինքը կառավարութիւնը անուղղապէս պատուիրել է հարկհաններին ոչ մի կերպ չ'նեղել հայերին :

Այդպիսով մի կողմից ազգային շահերի և յեղափոխական կռիւ դադափարը աւելի եւ աւելի է տարածվում

հայերի մէջ, իսկ միւս կողմից կառավարութիւնը, խտտացնելով իր հալածանքները՝ միաժամանակ հարկադրված է եւ կողմնակի զիջումներ անել հայերին:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Տխուր եւ ծանր պարտականութիւն է ներքին տեսութիւն կազմելը տաճկահայերի դատը պաշտպանող թերթի համար: Տաճկական բանտերի ինկվիզիտի՛ա, քրդական աւարառութիւններ, թաղաւորական պատուով ընդունվող աւազակներ, խաչ բարձրացած հերոսներ, բռնի կրօնափոխութիւն, իրենց մայրերի արգանդում դերեզման դտած երեխաներ... պատմութեան խորդ դաւակ հայերի անվերջ նահատակազրութիւն...

Ո՞ր տեղից սկսենք. ինչո՞վ վերջացնենք: Կարդացէ՛ք մեր թերթի այս համարում տպուած լուրեր եւ թղթակցութիւնները, կարդացէ՛ք արտասահմանեան ուրիշ հրատարակութիւնները եւ կը տեսնէք, որ հազարաւոր աղետալի լուրերը կրկնվում են ամենաճնշիչ միակերպութեամբ: Մեծն Հայաստանից սկսած մինչեւ Կիլիկիա, արեւելքից-արեւմուտք, հիւսիսից-հարաւ՝ նոյն ցաւերը, նոյն աղետները, նոյն դժոխքը: «Մսպանեն ջրդեր», «ջրդեր կ'սպանեն», «բռնի կը տաճկացնեն», «երկիւղէն կ'տաճկանան», «կ' վառեն դէզեր», «տաւարը կ' քշեն», «բռնի կ' բանեցնեն», «կ' ծեծեն ու կ' բռնաբարեն կանանց» — ահա ինչպիսի՛ արիւնով գրած նախադասութիւններն են անդադար հնչում տաճկահայերի վիճակով հետաքրքրվողների ականջում: Հազարաւոր Հերովդէսներ, Ներոններ, Լանկ-թամուրներ ոտնակոխ են անում մեր Մայր-Հայաստանը, ցըրում, մաշում կոտորում են հայերին... Ձեռքից դնում է, կորչում է Հայաստանը, կարելի է մտածել այդ սոսկալի երեւոյթների առաջ... Թշու՛ռ, տարբա՛րադէ, անպաշտպան ժողովուրդ. ո՞վ է այն համարձակը, որ քեզ օչնելու համար պէտք է երկիւղ չ'ունենայ դժոխքը ոտք կոխելու. ու՞ր է այն հսկան, որը զարհուրելի ճնշման տակ, չը կորցնէր բարձրաճայն բողոքելու կարողութիւնը... Ո՞ւր են միւս հայերը. ի՞նչ են անում նոքա այս տագնապի այս ճգնաժամի միջոցին: Թողնելով ամբոխը՝ հարցնում ենք, ի՞նչ է անում մեր նիւթապէս աւելի ապահով եւ մտաւոր կեանքի ճաշակը առած հասարակութիւնը. ինչ ո՞վ են զբաղված մեր կեանքում որոշ դիրք եւ դեր ունեցող պաշտօնական մարմինները. ի՞նչ է ներկայացնում ընդհանրապէս նոյն իսկ մեր երիտասարդութիւնը...

Դարձեալ տխուր մտածմունքներ, կրկին սեւ դոյներ...

«Եթէ ես համոզված լինէի, որ Տաճկահայաստանը անպատճառ կ' ազատվի», «եթէ մենք ունենայինք Գարիբալդիի նման մի մարդ», «եթէ դուրծի դլուխ անցնէ-

ին փորձված ու դիրք ունեցող մարդիկ», «եթէ մի բան արդէն արուած լինէր եւ այլն եւ այլն՝ մենք չ'էինք խնայել ոչ մի տեսակ զոհաբերութիւն» — լսվում է ամէնայն օր մեր հասարակութեան մէջ հազար ու մի տեսակ վարիացիներով: Հաւատալ այդ խօսքերի անկեղծութեանը, բացատրել այդ անհեթեթութիւնները պատմական երեւոյթների վերայ դադափար չ'ունենալովը թէ այդպէս են խօսում մահաշունչ բերաններ, որոնց ժպիտներից անդամ օճեր կարելի է քաղել, բայց եւ այնպէս ներկայիս դրութիւնը հետեւեալն է. որովհետեւ պարոնները «համոզված չ'են», որովհետեւ «Գարիբալդի չ'ունինք», ինչպէս չ'ունէին եւ իտալացիք իրենց ազատութեան նոյնանման շրջանում. որովհետեւ «փորձված ու յայտնի մարդկանց» պահանջը այնքան առաձգական է, որ միշտ կարելի է չը բաւականանալ ձեր տուած անուններով. որովհետեւ վերջապէս դերի տաճկահայը առաջին ապատմբական քայլերը անպայման յաջողութեամբ «դեռ չ'է արել». ուստի մեր հասարակութիւնը հրաժարվում է որոշ ներդործական դիրք բռնելու իր ազդի եւ հայրենիքի վերաբերմամբ: Ակամայ մտաբերում ես անմահ բանաստեղծի խօսքերը. «Ա՛խ, ինչպէ՛ս կ'ուղէի... միայն այդ չը բաժանէր ինձ իմ՝ կոպէկէն»: Ի՞նչ արած. երեւի մինչեւ Տաճկահայաստանը չ'ազատվի հայը մարդ չ'ի դառնալ...

Միւս կողմից իրերի այս տխուր միջոցին ժողովրդի շահերը պաշտպանելու հրաւիրված Պօլսոյ պատրիարքարանը Աշդեանի՛ գիշատիչ էֆէնդիների եւ սեւարիւն վախառուների այդ ներկայացուցիչ պատրիարքի բերանով կամենում է համոզել հայ ժողովրդին, որ նրա դժոխքը արքայութիւն է: Նրա տատասկոտ ուղին կանաչազարդ մարդադետին: Մենք խօսում ենք ի հարկէ, այն կոնդակի մասին, որը կարդացվեցաւ Տաճկահայաստանի բոլոր քաղաքների եկեղեցիներում: Այն ժամանակ, երբ մեր հայրենիքի ամէն մի անկիւն ներկվում է աշխատաւոր հայի անմեղ արիւնով. այն ժամանակ, երբ դէպի հայը կատարվող անգթութիւնները հասնում են իրենց դադաթնակէտին. վերջապէս այն ժամանակ, երբ օտարազդիք անդամ հայի այս չափ թշուառութիւնները ամօթաբեր են համարում մեր ազգութեան համար, այդ միջոցին հայ ժողովրդի կրօնական քաղաքական ներկայացուցիչը աղաղակում է. «զերծ մնացէ՛ք որոմներից, հեռու եղէ՛ք այն ամէնից, ինչ կարող է կասկածանքի ենթարկել հայ ազգի դարեւոր հպատակութեան զբացմունքը...» Ի՞ զուր չ'է կարծում մի հեղինակ, որ աշխարհիս ամենաուժեղ թոյնը մարդուս համար՝ իր սեպհականն է. այդպէս ահա Պատ. Աշդեանը իր ազգի ամէնադժբախտ շրջաններից մէկում դբադուած է պատմութեան մէջ իր համար անէծքների էջեր հասրասացնելովը:

Դատուանքը վերջնապէս մեզը եւ ինչպէս արդարութեանն: Մեք

սիրտը սեղմվում է հարցի քնքշութեան առաջ, բայց եւ անկարելի է բարձրաձայն չը խոստովանել, որ մեր երիտասարդութիւնը ընդհանրապէս, այսինքն մեծ մասամբ, ստոր յայտնվեցաւ այն խնդիրների առաջ, որոնց լուծմանը աջակցելու նրան հրաւիրում են ժամանակը եւ պատմութիւնը: Սարսափելի իրողութիւն, բայց ճիշտ իրողութիւն... Մի կողմ թողնելով այդ անարժան մեծամասնութիւնից նրանց՝ որոնց փայտեայ կուրծքը եւ փակ հոգին միշտ անշարժ կը մնան ազդային ու հասարակական պահանջների առաջ, դիմենք դործին այս կամ այն չափով աջակցել ցանկացողներին:

Որ՛քան ամօթաբեր հակումներ, որ՛քան հոգեկան չքաւորութիւն, որ՛քան այլանդակ տիպարներ... Ահա մէկը կամ նոյն իսկ մի ամբողջ խմբակ, որի համար հայկական շարժումը, լոկ անձնական դիրքի, անձնական գերիշխանութեան անտէր ասպարիզի հարց է. կուրուցիւնը այն տեղ է հասնում, որ ամէն քայլափոխում մոռացվում են թէ ամէնապարտաւորեցուցիչ մարդավայել սկզբունքները եւ թէ դործը, ամբողջ դործը: Ահա մի ուրիշը, որը, խառնելով յեղափոխական դործը պայքերից ժառանգած թեթեւ ու անվտանգ ազգասիրութեան հետ, ընդունակութիւն չունի ոչ դործը հասկանալու եւ ոչ առաւել եւս նրա պահանջներին հետեւելու: Երրորդը, թողած իր անմիջական թշնամիներին, դադարած է իր հետ տարակարծիք իր հայ եղբայրների հետ մահու կռիւ վարելովը: Զորրորդը, որ երէկ խօսում, շարժվում, տաքանում, ուրիշներին մեղադրում էր անդործութեան կամ դանդաղութեան մէջ, այսօր, երբ յատնուեցաւ, որ յեղափոխական ուղին փափուկ կապերաներով չէ փոռւած. այսօր, երբ հասարակութեան ցնցված տրամադրութիւնը էջել է, — այդ չորրորդը, ասում ենք, այսօր ամէնալրբաբար, կարծես յազեցած իր պատճառած վնասներովը, յետ է քաշուել, մոռացել է ամէն բան: Վերջապէս հինգերորդը յեղափոխական գործը բացարձակապէս իր համար չահախնդրութեան ու թեթեւ կեանք վարելու յարմար միջոց է համարում:

Այո, մեր երիտասարդութիւնը ունի մի որոշ մաս, որի շրջանում մի փնտռէք ոչ դործի համար անհրաժեշտ դիսցիպլինա, ո՛չ հաւաքական մարդավայել գործնէութեան զգացմունք, ո՛չ միանգամից ընդունած յեղափոխական սկզբունքի բոլոր հետեւանքներից չըխուսափելու կարողութիւն, ո՛չ պատշաճ շրջահայեցողութիւն, ո՛չ տարրական ազնութիւն անգամ...

Անբաղդ հայրենիքի անարժան որդիք, անպաշտպան մօր ստրուկ դաւակներ...:

Իսկ թշնամի... Իսկ առանց այն էլ հզօրագոյն մեր թշնամին ամբացնում է իր սահմանները, ամէն

կերպ սաստկացնում է ժողովրդի ճնշումը, հայի անվարձ աշխատանքով նորանոր զօրանոցներ է կառուցանում եւ քիւրդերից զօրք կազմելով՝ երկրի պահպանութիւնը յանձնում է հայութեան այդ դարաւոր թշնամիներին...

Սակայն այս ո՛ւր հասանք. շարունակ աննպաստ երեւոյթներ, շարունակ բացասական պայմաններ. միթէ այդքան տխուր է իրերի վիճակը, այդքան խաւար մեր ներկան. միթէ մեղ մնում է բացառանչել՝ «մեռի՛ր, խեղճ հայրենիք, որդիքդ սիրա չունին»:

Իհարկէ, այն ժամանակ, երբ Հայաստանը հազարաւոր վէրքերից արիւնքամ է լինում, այնպիսի մի սուր ժամանակ, երբ պէտք է վճուռի հայութեան ասպառան՝ յիշած երեւոյթները առանձնակի նշանակութիւն են ստանում, ճնշում են ամէն մի ճշմարիտ հայրենասիրի սիրտ առանձին ծանրութեամբ: Բայց բարեբախդաբար անզգայ բուրժուան, դաւաճան պատրիարքը, անարժան երիտասարդ չէն, որ որոշում են իրերի դրութիւնը, լուսաբանում են մեր ներկան. դժբա չէն, որովհետեւ դժբա ազգ չէն կազմում:

Իերած երեւոյթների հետ զուգընթացաբար այսօր մեր աչքի առաջ են նաեւ ուրիշ գոյն կրող, ուրիշ լեզուով խօսող ու աւելի զօրեղ պայմաններ: Կասկած չէ կարող լինել թէ որ կողմը յաթող կը հանդիսանայ: Նախ՝ ընդհանրապէս դատապարտելի մեր երիտասարդութիւնը այնուամենայնիւ իր միջից դուրս բերեց մի փոքրամասնութիւն, որը դիմաւորեց իր ազգի մեծ դատին առանց տատանմունքների: Այդ մասն է, որ միախառնվելով ժողովրդային հոսանքին՝ յանձնել է իր կեանքը պատմական անխուսափելի ալիքներին. դա է որով ասլում է յեղափոխական կազմակերպութիւնը. դա է, որ մի կողմից անընդհատ դիմադրում է հասարակութեան անտարբերութեանը եւ միւս կողմից դործի մէջ, ամբօխի հետ շփվելով, նորանոր կայծեր է նետում ժողովրդական կեանքի բորբոքված մթնոլորտի մէջ:

Բայց եւ այդ երիտասարդութիւնը չէ, որ կազմում է այսօր մեր ազատութեան դադափարի յե ն ա բ ա ն ը:

Այդպիսի յենարան կարող է լինել միայն ինքը տաճկահայը, տաճկահայ ամբօխը, որի կեանքը այսօր լի է նշանաւոր արտայայտութիւններով: Ահա ձեզ պատանի հասակում հայ օրիորդը, որը սպառնում է հարագատ հօրը իր կուսական ձեռքով մեռցնել՝ թէ նա համարձակէր դաւանանքը հայրենիքի սուրբ կոռնին: Ահա հայ զեղղկուհիներ, որոնք ցուրտ ձմրանը կը տուրի վերայ դիտում են շուրջը, որ ներսը անվտանգ կայանայ յեղափոխական երիտասարդներին խորհուրդը: Ահա մի քանի հասակաւոր կանայք, որ պարապում են իրենց ամուսինների հետ միասին հրացանների փոխադրութեամբ ամէնավտանգաւոր մի ճանապարհի վերջը:

Կարգացէ՛ք, այս համարի լուրեր ու թղթակցութիւնները: Այսչեղերտում հայ հրոսակային խումբը հերոսական պատերազմ է մղում մի ամբողջ օրուայ ընթացքում հարիւրաւոր զինուած ջրգերի հետ, պատում է նոցա անուի շղթան ու դիտակցական նահատակների արիւնով ցօղում է Հայաստանի հողը: Օ. դիւրը ջրում է ամբողջ 200 հոգի զինուած ջրգեր: Կարինում Շամիլի խումբը իր համարձակ քայլերով արհամարում է թշնամու վտանգը: Վանում սպանվում է ատեի պաշտօնեան: Շաքին-Կարահիսարում մահով է վարձատրվում Հաջի Կարապետ ուսուցիչը իր մտնութիւնների համար. Տրանկիզնի շրջակայքում դիւրացիք սպանակիքներով ստիպում են վաշխառու էֆէնդիներին զիջանել իրենց պարտքերի ամբողջ կէսը: Պատրիարքը պնդում է իր կոնդակում, որ բոլորովին ժամանակ չ'ունի ներքին գործերով զբաղվելու — այնքան անհանդիստ է ժողովրդի քաղաքական տրամադրութիւնը. Բիւրը, որի անունից մօտիկ անցեալում դող էր ընկնում հայի սիրտը՝ այժմ կասկածելով, որ այս կամ այն հայ դիւրում հրացաններ կարող են լինել՝ ծոռւմ է ճանապարհը, հեռով է գնում. Կառավարութիւնը կարգադրութիւններ է անում երկրի խաղաղութիւնը պահպանելու համար հարկահանութեան ժամանակ հայերի հետ մեղմ լինել: Բանտարկւողների աքսորվողների թիւը օրից օր անւանում է. յիշենք հանճարաւոր մաղկանց կարծիքը. «բանտերը դադարաւորի օրօրաններ են, իսկ նահատակները ազատութեան հրդեհի վառելիք»: Իսկ ընդհանրապէս տաճկահայերի դիտակցութեան մէջ վերջին տարիներում կատարված հսկայական փոփոխութիւնը, — այն փոփոխութիւնը ղէպի քաղաքական մտքի հանունութիւնը, որը 40-ական թուականներից մեր ամենանշանաւոր հայրենասէրների իղէան էր կազմում. Այսչեղերանից զրում են՝ «ժամանակները փոխվել են...» Վանից՝ «ժողովրդի տրամադրութիւնը սպանակից է...» Նոյնն է Մշում, Կարինում, Պիթիխում: Յիշեցէք Դրօշակի նախնեաց համարի ներքին տեսութիւնը: Ահագին տարածութեան վրայ ամենայն տեղ սիրով ընդունել եւ աջակցել յեզափ. դործիչներին, Ը ն կ ե ր ու լ թ ե ա ն ը միջտօզներու պատրաստականութիւն յայտնելը, յեզափ. խմբեր կազմելը եւ այն այժմ ընդհանուր երեւոյթներ են տաճկահայերի կեանքում: Ամէն տեսակ զոհողութիւնների պատրաստականութիւնը աչքի է խփում հայ ժողովրդի, հայ ամբոխի մէջ եւ Տաճկահայաստանից դուրս, յաճախ շատ հեռու անդամ...

Իսկ եթէ այդպէս է՝ կարելի է արդեօք չափել միլիոնաւոր ժողովրդի կամքի ամէնակարող ոյժը. կարելի՞ է արդեօք չը նախազգալ ապագայի մեծ դէպքերը... Գիտէ՞ք, ընթերցող, ինչպէս է նայում Հէյնէի հանճարը ամբոխի ու նրա ոյժի վերայ: Ամբոխը, ասում

է նա մօտաւորապէս, այն «մեծ յիմարն» է, որի դուրսը թակել, որի համբերութիւնը ՚ի չար դործ դնել կարելի է, ինչքան եւ կամենաք. դա այն «մեծ գլխանի անմիտ» է, որին աներկիւղ կերպով կարող էք զրկել, արհամարել եւ հարստահարել, ինչքան հարկաւոր է ձեզ. նա մեծ մասամբ այդ ամէնի համար շնորհակալ էլ է լինում ձեզանից: Բայց Աստուած մի արասցէ, եթէ «մեծ յիմարը» հանաքի համար անգամ՝ սկսի բարկանալ. նրա բազուկը այնքան ուժեղ է, նրա մարմինը այնքան հսկայական, ձայնը այնքան որոտալից, որ թեւի մի շարժումով, գլխի մի թափահարումից, ձայնի մի որոտումից դահեր են կործանվում, տէրութիւններ են խորտակվում, իշխողներ-դատաւորներ են տապալվում, երկրի բոլոր միւս ձայները լուվում են... Օ՛, շատ վրտանդաւոր, սարսափելի վտանգաւոր է այդ «մեծ յիմարը» իր «ցնցումները» ժամանակ...

Հայ ժողովուրդը, հայ ամբոխը, «հայ-մեծ յիմարը» դարերով տանջվել եւ լուել է, դարերով կեղեքվել եւ համբերել է. բայց... բայց այսօր նա ցնցվել ու վրայ է... Թո՛ղ դողան ուրեմն նրա թշնամիները, որոնց անկումը անխուսափելի է. Թո՛ղ կասկածանքով թունաւորվին նրա արիւնը արբողները, որոնց օրերը հաշւած են: Անպարտելի փոթորիկի նման կ'անցնի հայ ժողովրդի գայրոյթը ահագին տարածութեան վրայ, կը փչրէ, կը խորտակէ այն ամէնը, ինչ խեղդում է նրա կեանքը ու տաճկա-քրդական բեժիմի փլատակների վերայ կը պարզէ իր աղատութեան յաղթական դրօշակը...

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԻՑ

Մահու պատիժը հայերի վերաբերմամբ ընդունվում է միմեայն անպայման ապացուցված դաւաճանութեան դէպքերում:

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՕՆ

Ներկայ համարից սկսվում է տպագրութիւնը այն նուիրատուութեանց, որոնց մասին խոստացվել է:

- 1890 թ. Օգոստ.ի 1ից: Բ. Ն. Շ. Ի, — 5500 ր. Նոյ. 1ից Դմատ — 100 ր. Նն, 7 ր. Աս — 12 ր. Մառ — 41 ր. Կայծիկ — 75 ր. Փունջ — 74 ր. ԱՖ — 27 ր. Բ — 4429 ր. 18 Կ. N 100 ր. X 200 ր. N 40 ր. Խ 41 ր. Տիկին 516 ր. Գիս 6 ր. ***553 ր. Նր 50 ր. Կայծիկ — 190 ր. Խմբ N 1-41 ր. Գի 130 ր. **460 ր. Փունջ 36 ր. Խմբ N 1-62 ր. N լիս 5 ր. 1891 թ. Յոնի. 1-ից * — Իս 150 ր. Դար 300 ր. Իւ 68 ր. Ն-ի 450 ր. Կայծիկ 80 ր. Խ. դիւղ 80 ր. Վ. դիւղ 200 ր. Ա. դիւղ 84 ր. Ա.ք — 136 ր.

(Կը շարունակուի)

Դաշնակցութեան անձանօթներից խնդրվում է թրդ-թակցութեան եւ նուիրատուութեան համար դիմել:

Docteur Longo, 12 Rue de Puteaur, Paris.